

„ЛИСТИ З ЧУЖИНИ” ЯРОСЛАВА ОКУНЕВСЬКОГО ЯК УНІКАЛЬНИЙ ТЕКСТ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ТА ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Людмила Ткач. „Листи з чужини” Ярослава Окуневського як унікальний текст української культури та історико-лінгвістичні аспекти його дослідження.

Ярослав Окуневський (1860 – 1929), військовий лікар, адмірал медичної служби військового флоту Австро-Угорські імперії, – один з представників того покоління української інтелігенції, що було виховане в ідеалах служіння національному розвитку й брало активну участь в українських визвольних змаганнях 1917 – 1920 рр. Як автор „Листів з чужини” (1898 р., 1902 р.) він виявляє себе людиною демократичного світогляду, широкої ерудиції й активної рефлексії.

Свій пізнавальний досвід, набутий у численних морських походах, Я. Окуневський осмислює в контексті українських історичних, етнографічних та новітніх культурних реалій та надає йому довшеної мовної форми, що засвідчує високу розвиненість ідіолекту українського інтелігента кінця XIX – початку XX ст. та високий загальний розвиток тогочасної української літературної мови в тематичних групах суспільно-політичної, географічної термінології, засвоєння ініомовної лексики на позначення специфічних реалій суспільного життя та природного довкілля багатьох країн світу тощо.

Ключові слова: історія української літературної мови, галицько-буковинське койне, західноукраїнське культурне середовище кінця XIX – початку XX ст., соціолект інтелігенції, мовна інтерференція, Ярослав Окуневський, Ольга Кобилянська.

Людмила Ткач. „Письма из чужбины” („Листи з чужини”) Ярослава Окуневського як унікальний текст української культури та історико-лінгвістичні аспекти його дослідження.

Ярослав Окуневський (1860 – 1929), военный врач, адмирал медицинской службы военного флота Австро-Венгерской империи, – один из представителей поколения украинской интеллигенции, которое было воспитано в идеалах служения национальному развитию своего народа и принимало активное участие в борьбе за украинскую государственность в 1917 – 1920 гг. Как автор „Писем из чужбины” (1898 р., 1902 р.) он предстаёт человеком гуманистического мировоззрения, широкой эрудиции и активной рефлексии.

Свой познавательный опыт, приобретённый в многочисленных морских походах, Я. Окуневский осмысливает в контексте украинских исторических, этнографических и культурных реалій и находит для него совершенное языковое воплощение, что свидетельствует о высоком уровне развития идиолекта украинского интеллигента конца XIX – начала XX в., а также о высоком развитии украинского литературного языка того времени как в целом, так и в частности (в тематических группах общественно-политической, географической терминологии, лексических заимствований, обозначающих специфические реалии общественной жизни и природной окружающей среды многих далёких стран и т. п.).

Ключевые слова: история украинского литературного языка, галицко-буковинское койне, западноукраинская культурная среда конца XIX – начала XX в., социолект интеллигенции, языковая интерференция, Ярослав Окуневский, Ольга Кобылянская.

Lyudmyla Tkach. “Letter from outland” by Yaroslav Okunevskiy as a unique text of the ukrainian culture: historical and linguistic aspects of its investigation.

Yaroslav Okunevskiy (1860 – 1929), military medical officer, admiral of the medical service of Austro-Hungary's fleet, – the representative of the generation of the Ukrainian intelligentsia that was brought up in the ideals of serving the national development and took active part in the Ukrainian liberation war during 1917 – 1920. As the author of “Letters from Outland” (1898, 1902) he reveals himself as the man with democratic views, great erudition, and active reflexion.

His cognitive experience acquired in numerous marine cruises, Yaroslav Okunevskiy interpreted in the context of the Ukrainian historical, ethnographical, and contemporary cultural realias accordingly giving it a specific shape that states the development of the individual speech of the Ukrainian intellectual of the late XIX – early XX c. and high general growth of that time Ukrainian standard language in thematic groups of social, political and geographical terminology, acquisition of foreign vocabulary denoting specific realias of the public life and natural environment of numerous countries etc.

Key words: history of the Ukrainian literary language, Galicia-Bukovyna koine, western ukrainian cultural environment in the end of the XIXth – the beginning of the XXth century, socio-lexis of intelligence, language interference, Yaroslav Okunevskiy, Olga Kobylyanska.

Вперше „Листи з чужини” Я. Окуневського побачили світ понад 100 років тому: 1898 р. у Чернівцях вийшла друком їх перша частина, а 1902 р. у Львові – друга. А восени минулого року київське видавництво „Темпора” перевидало обидва томи в одній книзі, додавши чудові ілюстрації з

давніх листівок із зображенням італійських, грецьких, сербських, турецьких, арабських, індійських, китайських міст, сицилійських, гімалайських і цейлонських краєвидів і багато інших.

У видавничій анотації до книги її важливість актуалізовано стисло й вичерпно: „Цікавість і корисність, а відтак – цінність подорожніх нотаток непересічного українця XIX століття Ярослава Окуневського за понад століття не применшилася. Навпаки, сьогodнішній читач може не тільки побачити інші країни й народи очима автора, довідатися, якими були його відкриття, відчуття і думки, – у нього є чудова нагода зануритися в „неформальну історію”: поблукати вулицями, яких уже не існує, послухати розповіді місцевих жителів, яких уже немає на світі, дізнатися, як світ жив *тоді*. А ще – відчутти мовну атмосферу того часу. Певно мірою це книга і про нашу тогочасну Україну та її народ. Тож цілком можливо, що нам вона може дати більше, ніж сучасниками Окуневського. До того ж, сьогodнішній читач може зробити інші висновки, ніж автор, – бо відтоді світ змінився. Інша справа – чи змінилася в ньому *людина*. Можливо, подорожні нотатки, створені в XIX столітті, допоможуть українцям у XXI-му знайти відповідь і на це питання” [7, с. 9].

Перевидання „Листів...” повернуло в наш інтелектуальний обіг текст надзвичайної культурної ваги. А ще – підштовхнуло до розкриття ще однієї сторінки з життя і творчості видатної української письменниці Ольги Кобилянської.

Особа автора „Листів...” у контексті життя і творчості Ольги Кобилянської. Цікавість до творчості письменника завжди супроводжується цікавістю до прототипів літературних героїв. Чи справді це так важливо? І хіба для сприйняття художнього твору не достатньо самого твору? Зацікавленість прототипами виявляють не лише літературознавці чи краєзнавці, а й пересічні читачі. Тому, хто читає, завжди цікаво, а чи було щось подібне насправді? І чи буває таке насправді? Читачеві властиво ототожнювати письменника і його героїв. І питання автобіографічності – це перше пересічне питання, яке постає при прочитанні твору чи після прочитання, незалежно від того, як оцінюють твір критики, літературознавці і т. ін.

Свого часу Василь Сімович, який був особисто знайомий з Ольгою Кобилянською (а Влодзя Лисинецька, дружина його найстаршого брата Аполлона, була подругою письменниці, про яку вона не раз згадує у своїх листах), в некролозі про письменницю написав так: „Кажуть, що *нераз краще не знати зблизька письменника. Може. А проте не можна сказати, щоб не була цікава для громади ця чи та подробиця з його життя. Вже тому ні, що *нераз найдрібніша дрібничка заважила на якомусь творі письменника, найшла якийсь свій вираз, то чому ж би про неї не знати читачеві?*” [8, с. 228]. Некролог був опублікований 1942 р. у Львові, в редактованому Сімовичем виданні „Наші дні”, під промовистим заголовком – „Будні і герої Ольги Кобилянської”. Власне, тему прототипів В. Сімович, що й сам належав до кола близьких друзів письменниці, обрав як провідну тему цього некрологу: „*Хто знав ближче коло знайомих Кобилянської, кому доводилося побувати в товаристві її знайомих, зблизитися з її ріднею та її приятелями, тому неважко пізнати декого з них у виведених авторкою персонажах у поодиноких творах*” [8, с. 227].*

Знання прототипів героїв творів Ольги Кобилянської дуже потрібне для розуміння творчості письменниці. Адже до кола спілкування письменниці належали такі небуденні особистості, як Софія Окуневська, Августа Кохановська і багато інших людей творчої натури. З ними Ольгу Кобилянську ріднило пристрасне бажання вчитися й удосконалюватися, розвиватися духовно. З ними вона могла ділитися своїм внутрішнім світом, любов’ю до краси, літератури, мистецтва. Природно, що спілкування з такими людьми накладало свій відбиток і на героїв, яких змальовувала письменниця, – на те, якими вони були у своїй поведінці, в життєвих ідеалах, у думках.

Врешті, Ольга Кобилянська й сама розкрила це в автобіографії „Про себе саму”, писаній у листах до професора С. Смаль-Стоцького у 1921 – 1922 рр., вперше надрукованій в альманасу „Ольга Кобилянська” 1928 р.: *Все, що зо зверхнього життя робило коли глибше вражіння на мене, переробляла моя душа, бо інакше я не можу цього сказати – і я вклала це на папір* [2, с. 238]. У тій-таки автобіографії письменниця й почала розкривати імена прототипів: улюблена вчителька Ольги Кобилянської словачка пані Міллер, яку „в своїй душі” вона називала „Пані Сталь” – „через її велику освіту, повагу і дар мови”, стала прообразом шляхетної вдови пані Марко, в якій жила компаньйонкою Наталка Верковичівна, героїня повісті „Царівна”. Письменниця знала особисто й героїню новели „Некультурна” і згадувала, що „*ніяк не могла побороти охоти написати про ту чудову жінку, вірну, чисту дитину природи, що, мов сестра смерік, поміж котрими проживала, жила, розвивалася. Коли вмирала, бажала собі мене бачити – вповідали мені люди, оточуючі її в той час – та, на жаль, я жила тоді в Чернівцях і не знала, що моя гірська цвітка згасла*” [2, с. 238].

Про героїв оповідання „В неділю рано зілля копала...” писала, що „особи – це типи з дійсного життя”, яких вона „пізнала в горах: циганку Мавру, старого Андронатія, її батька, Гриця, одного молодого знаного мені одинака – гуцула, а решту домалювала фантазія” [2, с. 239]. „Нюба” також „існувала справді”, її знала мама Ольги Кобилянської, а сама вона знала її дітей, в однієї з доньок зупинялася під час перебування у Відні. Під враженням ранньої смерті молодшого брата Володимира написана повість „Через кладку” [2, с. 241].

До кола тих осіб, про яких написала сама Кобилянська, В. Сімович додав, що в повісті „За ситуаціями” змальована родина Пігуляків, а головна героїня твору – „добре відома” кожному чернівецькому українцеві..., хоч він і не назвав імені Наталки, дочки відомого художника Юстина Пігуляка, з родиною якого Ольга Кобилянська була в приязних стосунках. Сімович написав і про те, що сучасники письменниці „знали добре й „чорного професора” з цієї ж повісті. Щоправда, й тут імені не названо – є лише натяк.

Та навіть з відстані часу можна доповнити цей ряд прототипів.

Нещодавно перевидані „Листи з чужини” Ярослава Окуневського дозволяють з майже цілковитою впевненістю сказати, що саме автор цих листів – військовий лікар, адмірал медичної служби військового флоту Австро-Угорські імперії – і був прототипом пасинка пані Марко – Івана Марка, лікаря військового флоту, в чій уста Ольга Кобилянська вклала слово *царівна*. Це слово стало не лише назвою твору, а ключовою метафорою для розуміння всієї творчості письменниці. Напевно, всі, хто читав „Царівну”, запам’ятали її зворушливий фінал, діалог Наталки й Івана Марка: – *Умієш любити, – прошептала. – Як годиться мужеві царівни, – відповів, усміхаючись, і поцілував нахилені до нього уста.*

Професія героя *Царівни* – лікар на військовому флоті – на перший погляд видається „нелогічною” як на те містечкове середовище, в якому жили герої творів О. Кобилянської. Проте ця „нібито-нелогічність” могла мати реальне підґрунтя. Настільки ж важливим, як і збіг професії, є й прізвище – Окуневський. Без особливих застережень можна припустити, що людина з таким прізвищем могла бути особисто знайома з Ольгою Кобилянською або ж сама Кобилянська могла знати про цю людину з розповідей інших Окуневських. У Галичині й на Буковині кінця XIX – початку XX ст. свідомих українських родин було небагато й зазвичай усі вони були знайомі між собою. Більше того, майже всі родини, які творили українську культуру цього періоду, – не лише галицькі, буковинські, а й наддніпрянські – були між собою знайомі. Устияновичі, Кобилянські, Окуневські, Озаркевичі, Косачі, Старицькі, Лисенки, родини І. Франка, С. Смаль-Стоцького і не так уже й багато інших... Близькою приятелькою Ольги Кобилянської була Софія Окуневська-Морачевська, донька повітового лікаря А. Окуневського. Саме їй Ольга Кобилянська завдячувала своє знання української літератури. Від Софії навчилася українського фонетичного правопису. І – що найважливіше! – під її впливом вирішила стати українською письменницею. Про це Ольга Кобилянська не раз згадувала. Із Софією Окуневською вона познайомилася, коли їй було 18 – 19 років. Своє враження від цього знайомства, після якого вона „мов віродилась”, Кобилянська описала в листах до С. Смаль-Стоцького: *Він неї пішло мені те світло, за яким я так тужила, невиразно мріяла. Вона заговорила до мене українською мовою, переконуючи мене, що мені треба писати не по-німецьки, а для свого народу – по-українськи, навчила фонетикою писати, надавала українських книжок, стала мою щирою подругою...*” [2, с. 234–235]. Завдяки Софії Окуневській Ольга Кобилянська змогла прочитати твори Т. Шевченка („котрого до того не могла ніде роздобути”), а також твори І. Франка, М. Драгоманова, М. Павлика, Олени Пчілки. Коли Софія Окуневська виїжджала на медичні студії до Швейцарії, Кобилянська почувала себе дуже самотньо, бо „не мала ні з ким про „писання” говорити”. У 1909 р., перебуваючи на лікуванні у Франценсбаді, де Софія Окуневська-Морачевська працювала, Ольга Кобилянська була її пацієнткою і бачила, що та була однією з найбільше поважаних лікарів. У дуже щирому некролозі про свою подругу – написаному 21 березня 1926 р. у Кимполунзі – Кобилянська відкрила й більш інтимні сторони свого перетворення на українську письменницю: *Українських книжок до часу, заки я пізнала Софію, не було. Отже, не дивно, що я спокійно, без найменшої „грязоти совісті” писала свої днівники і літературні „перваки” німецькою мовою, а пізніше, зазнакомившись з Софією та ставши вже свідомою українкою, нищила ті німецькі писання так само преспокійно і так само без „грязоти совісті”, а з почуттям сорому бувшої „відступниці”* [3, с. 175].

Отже, Софія Окуневська і Ярослав Окуневський, напевно ж, належать до однієї родини. Принаймні, в „Енциклопедії українознавства”, яка подає відомості про трьох Окуневських – Теофіла, Ярослава, Софію (т. 5, с. 1838), зазначено, що Ярослав Окуневський (1860 – 1929), громадський діяч і

письменник родом з Буковини, лікар-адмірал австрійського військово-морського флоту, за ЗУНР – творець і керівник Української санітарної місії у Відні, – це брат Теофіла Окуневського (1858 – 1937), який народився в Радівцях на Буковині, був відомим адвокатом і громадсько-політичним діячем Коломийщини й Городенщини, співзасновником Української Радикальної партії, депутатом до парламенту в 1897 – 1900 рр. і 1907 – 1918 рр. та до Галицького союму (1889 – 1900 і 1913 – 1914). За ЗУНР Теофіл Окуневський був членом Української Національної ради і комісаром Городенщини. А про Софію Окуневську-Морачевську (1865 – 1926) сказано лише те, що вона лікарка родом з Буковини, закінчила медичний факультет у Цюриху (1894); була першою лікаркою в Австро-Угорщині; практикувала в Цюриху й Франтішкових Лазнях (Чехія). Приятелювала з О. Кобилянською. Проте нічого не сказано про родинні зв'язки Софії Окуневської з Теофілом та Ярославом.

У листах Ольги Кобилянської згадано кількох Окуневських. Окрім Софії, це – Філько Окуневський (напевно ж – Теофіл, адвокат і громадсько-політичний діяч). З ним Ольга Кобилянська була особисто знайома – про це свідчить і цілком побутова форма імені, яку вона використовує, і сама подія, про яку вони пише в листі до Осипа Маковея від 7 грудня 1898 р., де оповідає, що бачилася у Львові „з молодими Озаркевичами”, а Філько Окуневський відгукувався про Маковея як про „знаменитого публіциста; *par excellence!*” – перш за все. Отже, Кобилянська була знайома з рідним братом Ярослава Окуневського – Теофілом. З цього ж таки листа можна довідатися, що Ольга Кобилянська саме зі слів Софії Морачевської довідалася про неприхильну критику Остапа Терлецького на її „найпершу новелку, писану німецькою мовою”, яку Н. Кобринська дала йому прочитати і на яку він сказав, що „панни не мають що робити і пишуть під покривкою романтики”. Ці слова Ользі Кобилянській передала Софія Окуневська-Морачевська. І саме в цьому зв'язку написала О. Маковею про „славного Остапа Терлецького, до котрого молилась ціла родина Озаркевичів і Окуневських”, якого вона на той час особисто не знала, але пізніше, коли познайомила, писала, що „поганий, як чорт!” Саме Остап Терлецький висловив свого часу неприхильну оцінку творчості письменниці, зазначивши, що Кобилянська в українській літературі – це лише екзотична квітка, бо ж вона виховувалась на „Німеччині” – німецькій культурі та літературі [4, с. 286-287].

Виявляється, що О. Терлецький був добрим приятелем Ярослава Окуневського в часі його навчання у Відні. Й у „Листах з чужини” є й спогади про О. Терлецького. У своїх листах Ольга Кобилянська згадує також і про „молодшу Окуневську, котра вертала з Києва від Лисенка” і відвідувала її (лист до Є. Ярошинської від 7 липня 1896 р.). Про молодшу Окуневську в примітках сказано, що це – Ольга Окуневська (1875 – 1960), „приятелька Кобилянської, учениця Лисенка, визначна піаністка. Письменниця часто гостювала в сім'ї Окуневських в Яворові, подарувала їм своє фото, а також повість „У неділю рано зілля копала...” з теплим дарчим написом, а 1959 р. цей примірник повісті було передано в літературно-меморіальний музей О. Кобилянської” [6, с. 690]. Завдяки таким приміткам гостювання Ярослава Окуневського в Києві у Миколи Лисенка сприймається як цілком умотивоване. Про цей візит, а також про свої враження від музики і фортеп'янової гри Миколи Лисенка Ярослав Окуневський також написав у своїх „Листах...”. У них він згадує і про Яворів – як про місце, із яким у нього в'яжуться спогади про рідних. У подорожі Гімалайською залізницею на одній зі станцій дівчина-сіккімка, „обвішана тяжким намистом з пацьорків та дукачів”, що знала англійською мовою лише *sir* і „беленкотіла по-татарськи”, своєю „кремезною постаттю і здоровим виразом лица, на котрім через жовтаву кожу пробивався здоровий рум'янець” [7, с. 189], нагадала Я. Окуневському гуцулку Параску, що служила у його батьків „коло товару” – чи не ту Параску, що її Ольга Кобилянська могла бачити в Яворові, а потім змалювала як головну героїню новели „Некультурна”?

Отже, виходить такий ланцюжок: для родини Окуневських Ольга Кобилянська була не просто знайомою, а й приятелькою. Ярослава Окуневського вона могла особисто й не знати, бо багато років він, як лікар флоту, не бував удома, але писав листи. А зі змістом листів до родини Ольга Кобилянська могла бути знайома. Перша частина „Листів з чужини” з'явилася друком у Чернівцях 1898 р. Якщо їх готував до друку О. Маковей або ж хтось інший, кого Кобилянська особисто знала, вона також могла знати про їх зміст.

Не можна виключати й того, що в якийсь із приїздів Ярослава Окуневського додому Кобилянська могла гостювати в Яворові й там зустрітися з ним. Може, ті слова, що їх каже Іван Марко Наталці, – *Пришлю вам прегарну велику мушлю, котрої шум буде вам пригадувати море* [5, с. 279] – Ярослав Окуневський казав чи писав Ользі Кобилянській або комусь із тих, кого вона

особисто знала? Хто ж інший, як не він, міг передати своє відчуття часу через образ моря – так, як це робить Іван Марко: „*Нинішні часи, – додав по легкій задумі, – пригадують мені морську тишину, наприклад, під рівником. Горе кораблеві вітрильному, коли натрапить на таку нещасну пору*” [5, с. 268]. І чи не розповіді або й самі книжки Я. Окуневського, що з’явилися друком майже синхронно з „Царівною”, оселили в поетичній натурі Ольги Кобилянської тугу за морем, якого вона так і не побачила й не відчула у своєму житті. Але для того, щоб підтвердити чи заперечити такі факти, треба мати докладний літопис життя письменниці (а поки що, здається, ми маємо літопис життя і творчості лише двох письменників – Т. Шевченка і Лесі Українки). Та в цій справі можуть бути важливі не лише біографічні факти. Пошук таких фактів може забрати ще багато часу, та вже тепер не можна не помітити певної подібності між думками і почуттями Ярослава Окуневського та думками й почуттями героїв творів Ольги Кобилянської – не тільки Івана Марка з „Царівни”, а й інших.

Зіставлення з образом Івана Марка з повісті „Царівна” – більшою мірою фактичне, а з іншим образом – „чужинця”, „чужого Йоганеса” з повісті „За ситуаціями” – більш інтуїтивне, ніж фактичне, хоч і спирається на окремі текстові паралелі в „Листах з чужини” і в повісті „За ситуаціями”. Нескладно припустити, що „Листи з чужини” були дуже цікавим читанням для спраглої до вражень Ольги Кобилянської, яку гнітила „*страшна бездушина одностайності життя, сірі меланхолійні дні*” [6, с. 560; з лист до Христини Алчевської] – вона хотіла побачити ширший „*світ божий в цілій його величі, з різnorodними його гарними і чудесими об’явами*” [5, с. 277-278]. Такою мрією письменниці наділила свою героїню Наталку Верковичівну – й висловлює вона її в „Царівні” саме в діалозі з Іваном Марком. У квітні 1899 р. О. Кобилянська в листі до Ф. Ржегоржа писала, що поза Львовом – ніде не була: „*не мала ніколи нагоди побачити укінчені твори штуки і культури й пізнати життя інше, як життя маломіське*”, а в таких вічно одностайних відносинах *вичерпається і найсильніший талант*” [6, с. 404]. Свій же талант О. Кобилянська вважала „мірним” – не дуже сильним. А що в думках самої Кобилянської та Я. Окуневського було багато спільного – не лише для них, а й для інших українських інтелігентів того часу, то, можливо, через те Кобилянська ніде спеціально не писала про „Листи...” Я. Окуневського.

Найбільше спільного між реальним лікарем військового флоту Ярославом Окуневським та літературним героєм Іваном Марком виявляється в тому, чим перейняті їхні думки. І в реальному лікаря, й у героя „Царівни” з’являються думки про невідповідність славного минулого народів і їхнього сучасного стану. Буваючи в багатьох містах славної історії – в Греції, Італії, в Індії й на Близькому Сході, Ярослав Окуневський нераз запитує себе: „*Де поділась козаччина, бунчуки, гетьмани?*” – *де поділась римська самосвідомість мужеська та де поділась краса жіноча часів медичейських та венеціанських?*” [7, с. 29]. У турецькій купелі мимовільною грою уяви він переноситься в славне минуле, якого вже не повернути:

„*Вже в купелі впало мені в око лице одного гостя. Стать кременна, костиста, лице подовгасте, ніс орлиний, очі шпаркі блистять з-під насуплених бров, вус густий, обвислий. Голова підбрита, лише чуб остався закручений зухвало за ухо. Такі були колись запорожці, припливши на своїх чайках до Синопа, щоб на згарищах люльку закурити. Такими були, певно, і брати-невольники на ярмарках в Царгороді, може, й у Смирні, котрих товариші брались визволяти із „неволи турецької, із віри бусурманської”. Віки слави вставали передо мною. Я бачив козака Байду, висячого на гаку в Царгороді, я видів трьох братів-невольників, побігаючих із Азова з неволи бусурманської, видів того бідного „пішого-пішаницю”, я видів „добрих козаків” Сагайдачних, Дорошенків і т. д. Всі вони вставали перед моїми очима. Я задрімав на хвильку... стрепенувся... фантазія щезла! Щезли, пропали і запорожці – пережились! Сини запорожців пішли на вислуги в канцелярії петербурзькі...”* [7, с. 127–128].

Про давнє лицарство і тих новітніх гешефтарів, „*що розпаношилися тепер на світі*” і для яких „*Geschäft über Alles*” [гешефт – понад усе] – *над ім’я, над честь, на славу...* [7, с. 150], Я. Окуневський розмірковує і тоді, коли спостерігає за воєнним танцем тибетанців – корінних мешканців Тибету:

Ті підголені чуби тибетанців, той звисаючий оселедець, закручений зухвало коло уха, широкий контуш та ще широкі шаровари, носаті жовті саф’яніці, тотя постать висока та одчайдушна, ті вправи в ремеслі воєнним – усе те нагадувало мені козаків-молодців. Я чувся тепер пересадженим на пару соток літ назад, посеред давню удалість, давнє завзяття і давнє дике лицарство. Я чувся хвилями за одно з тими завзятими і дикими лицарями, мене щось тягло до них – та втім, обернувшись, побачив я, що сиджу між джентльменами з всадженими монокллями і між ледами, що

скужливо дивились на ті продукції, а тим цікавіше наслухували дуже щирі слова сидячих за їх плечима дандисів.

Усе в світі змінюється. Лицарська справа служить тепер на потіху, а верх ведуть ті, що хитроцями та крамарством зуміли запанувати над лицарями. Англіїці вишлють тибетанців, щоб і на війні показали свою штуку, а вони будуть битись вірно... За що? За козячу бороду! Так бились колись і козаки дуже часто і жваво, та не уміли дивитись на свої користі. За те й мають свою заплату козацькі потомки..." [7, с. 180].

У душі Я. Окуневський не може згодитися з тим, що „гешефт – то все”.

Про це ж саме – лише більш загально, без українських історичних конотацій – говорить у розмові з Наталкою Верковичівною й Іван Марко: „... чому здрібнів дух у мужчин <...> Чому стає плиткий, поганій, самолюбний, задоволений із себе так, як би осягнув уже найвищий верх досконалості і дальше не потребував сягати? <...> Чи вам не приходило на думку, що в думанні людським настав застій, що воно потребує якогось сильного порушення, щоби змінилось, віджило, але не теперішнім плитким, самолюбним життям, лиш якимсь крацим, чистішим, сильнішим?” [5, с. 268].

Подібні думки знайдемо й у повісті „За ситуаціями” – психологічно екстремальному і дуже „кінематографічному” творі, що, на жаль, опинився в тіні інших, сказати б, культових творів письменниці – таких, як „Земля”, „В неділю рано зілля копала”, „Вовчиха”, а вже у ближчих часах – екранізованих „Царівна” та „Valse melancolique”. Проте саме про повість „За ситуаціями” О. Кобилянська розповіла С. Смаль-Стоцькому таке: „За ситуаціями” я написала під враженням гри одної великої драматичної акторки, котра тепер виступає, коли це живе, лише в кіно, а то Асти Нільсен. Праця мала бути й їй присвячена. Ах, дорогий пане доктор, в тій праці стільки гарних, безсловесних, мною пережитих хвилин! У ту новелу вложила я послідні лінії своєї душі і молодих іще почувань. <...> Писала я ту новелу з такою силою чуття, що, викінчуючи її, я цілий вечір плакала” [2, с. 242]. Це був вечір 1 листопада 1913 р.

Окремим виданням повість вийшла 1914 р. у Києві. Ї можна припускати, що в ній О. Кобилянська спробувала знайти радикальну відповідь на те питання, яке від початку своєї творчості внутрішньо сама собі ставила: як поєднати аристократизм почувань і артизм натури з бажанням бути „тільки робітницею свого народу”, того народу, який вона завжди любила – попри „його неестетичність, будь у словах, будь у поведенні чи привычках” – й дивилася на нього „тими самими очима, що на деревину, цвіт і всю живучу часть природи”? [2, с. 239]. На це питання вона дає відповідь устами героїні повісті „За ситуаціями” Аглаї-Феліцітас, яка мріє стати видатною піаністкою, відвідує лекції в університеті, загалом – має потяг до вищого в житті й не хоче належати „до тої інертної, некультурної темної маси (що називає себе знедавна українською), котра плаче, жебрає, сперечається, лається простими вульгарними словами й не вмє піднімати голови, як треба, не вмє давати з свого лона геройські жертви. Одним словом, котра останеться чи не на все [на завжди] – міщанкою” [1, с. 22 – 23]. Аглая-Феліцітас не хоче належати до тих, хто поводить безхарактерно, хто не виходить за межі міщанського світогляду. А якщо так будуть поводитися всі, хто називає себе українцями, то вона сама вибере собі націю – іншу.

Ті, для кого постать Ольги Кобилянської замикалася в образі гірської орлиці, без особливого застановлення над тим, а що, власне, криється за цим образом, не знали, що робити з такими думками. Ось і вийшло, що повість „За ситуаціями” здебільшого збувають мовчанням. Але поява другого видання „Листів з чужини” Я. Окуневського дозволяє порушити це мовчання. Бо в „Листах...” знайдемо подібні думки, висловлені гостро, сатирично, але справедливо – у замальовці під заголовком „Ми – нарід старокультурний” [читаймо по-сучасному: „ми пишаємося нашими дідами, прадідами, мовою, культурою, звичаями і т. д.”]:

„Давно вже, дуже давно, як я дома не був. Ясна річ, що я відвик від рідних обичаїв – потурчився, побусурманився – та й вже стратив той наш питомо старокультурний спосіб, як поводитися з земляками... Недавно тому здибав я на чужині одного чоловіка, що мимо мого побусурманення таки пізнав у мені „малороса”. Від него учув я отсю приказку:

А ми по дорозі йшли? – Йшли!

А кожух найшли? – Найшли!

А ти сго взяв? – Взяв!

Та де ж він? – Хто?

Та кожух! – Який?

Та ми по дорозі йшли? – Йшли!

А кожух найшли? – Найшли!

І т. д., ad infinitum [до безконечності].

От спосіб „малоросійської хитрості”, та наше галицьке „не було часу подумати”, та „се діло треба розжувати”, та „хитромудро, невеликим коштом”, та „моя хата скраю, нічого не знаю” – отсе наші питомі признаки старокультурності нашої.

А саме се слово стало для мене таким ненависним, що нікому не раджу, кому кості милі, назвати мене сим епітетом...” [7, с. 490–491].

Ярослав Окуневський написав це в грудні 1897 р.

У повісті „За ситуаціями” можна знайти не лише політичний, а й ліричний перегук із „Листами з чужини”. У „Листах...” – це невеличка ремарка, рефлексія на зміну кліматичних умов. Ярослав Окуневський пише, що до приїзду в Гімалаї „прів майже два роки без перестанку, волочившись по самих найгарячіших сторонах кулі земської. Зимно має в собі щось симпатичного. Зимно сталить натуру людську і додає їй гнучкості ума і енергію волі [7, с. 191]. А в Ольги Кобилянської ця ж думка розгорнута в поетичний діалог між Агласю-Феліцітас і „чужим Йоганесом”:

– *Як розкішно!* – сказала. – *За кожним разом, коли я виходжу на початку зими на воздух... мені здається, що я вступаю в інший світ. Початок зими, от як тепер, коли сніг зсувається, ніби жартуючи з землею, мов хоче її лиш на часок покрити, це те саме, що весна, котра вводить нас в літо. Одначе між тим коли літо – найгрубіша пора року, здається мені зима, сама глибока зима, якоюсь великою панею, з котрою не можна більше як один раз в уста цілуватись. Не здається вам так, добродію Йоганес!*

Він усміхнувся.

– *Так. Властиво, повинні лише весна й зима мінятися. Літа я, син осені, не люблю. Воно безмежне й ординарне, як кажете й ви. В літніх днях криється щось жебрацьке з товпи, де людина не буває чим іншим, як звіриною, і всі недобрі інстинкти будяться, як лилик з зимового сну. „Зима є аристократом”, як сказав німецький поет Д. Лілієнкрон в своїм чудовім творі „Жаб’ячий мир”. Осінь не менше гарна, як весна, коли сірі серпанки хмар ослоняють все. Тоді мандрується в поле, мов у щось непевне й неясне, мов ту мряку – й переживаємо заєдно несподіванки, бо мряка є поетом містики.*

– *Ви поет, пане Йоганес, – обізвалася дівчина й поглянула на нього з нетаємним подивом. Був гарний нині [1, с. 96].*

Такі збіги навряд чи можуть бути випадковими. Не можна не відчуті спільності тих емоційних світів, у яких жили „чужий Йоганес”, що має матеріальне щастя „лиш зі звірятами, рослинами, квітами, деревами, камінням, падаючими зорями, „щастям-конюшиною”, шарітками і з вибраними людьми”, сама Ольга Кобилянська – вона „писала, коли любила, писала, коли терпіла, писала, коли не находила вдоволення знадвору бажань своїх особистих, коли бачила кривду, заподіяну так людям, як звірятам, цвітам і птахам,..” [2, с. 238] – і Ярослав Окуневський, коли описує враження від фіалок у Китаї, поблизу Пекіна: „При дорозі повно фіалків. Зриваю собі цвітки, нюхаю. Що се? Фіалки не мають найменшого запаху!” [7, с. 254], – від оази в палючій пустелі: *Чи маєте ви поняття о тім, що то є оаза? Що значить то слово? Се не поезія, що я тут пишу. Се не як той сир – за помочю віршів відогріті всякі правдиві та неправдиві вражіння. Ми, мешканці півночі, для котрих зелень єсть потребою життя, – ми терпимо душевно в таких сторонах, як Аден. А радість се не до описання – почуття потрясаюче, коли чоловік по довшій подорожі морській, по довшім побуті в тих розжарених побережжях Червоного моря, побачить дерево, цвіти, зелень! Кожде деревце, кождий цвіток – то любка, котру до серця приголубити хочеш...” [7, с. 171].*

Автор „Листів з чужини” – не лише допитливий і спостережливий мандрівник, прочанин, гість на салонових дипломатичних прийняття, а й – поет.

Історичні аспекти дослідження „Листів з чужини” пов’язані з передусім з історією культур та міжкультурних взаємин у сприйнятті українського інтелігента, вихованого в культурному середовищі Австро-Угорщини другої половини XIX ст. Ярослава Окуневського цікавлять і долі країн, і долі людей.

За довгі роки служби на флоті Я. Окуневський мав багато чого для спостереження й обмірковування. Бував у військових діях. Відвідував християнські монастирі й розкидані по світу могили загиблих вояків-українців, що загинули за інтереси чужих ім держав. Подорожував до святинь давніх народів. Пізнавав інші релігії. На цвинтарі у Лхасі, столиці Тибету, його вразив пам’ятник на могилі угорця Шандора Чона де Кереш, що створив словник і граматику тибетських мов і загинув у дорозі до Лхаси 11 квітня 1846 р., на 45-му році життя: „От тут, далеко від свого любленого orszag-у,

погиб труженник. Багато їх, мадярів, погинуло в справах своєї вітчизни, одні – на побоевищі, а інші – як сей мученик” [7, с. 198].

У далеких краях Я. Окуневський радо зустрічався із земляками: австрійський консул у Єгипті був з роду галичанин, а дружина його – з Бучацького повіту [7, с. 337]; успішним аптекарем у Каїрі був виходець із Тернопільщини І. Білінський [7, с. 338]. У Бейруті познайомився з учасником польського постановня 1831 р. п. Стефанським, поляком із Познані, який тут став ремісником – сидельником і римарем, але при зустрічі з Я. Окуневським був радий заговорити по-польськи [1, с. 144]. Був Я. Окуневський і на святкуванні 400-ліття відкриття Америки в Генуї та в іспанському містечку Уельва, де бачив нащадка Христофора Колумба – бідного сільського шляхтича. Спостерігав за *коридою* й залишив нам яскравий опис і самого звичаю, і його головних дійових осіб – *матадорів, пікадорів, тореадорів*. Купував килими на турецьких базарах і бачив серед правовірних магометан одного з нащадків Магомета. Його можна було впізнати „по зеленім тюрбані, тільки сам він обдертий. Святий аристократичний рід не дає хліба... Він робітник портовий”... І таких спостережень, виписаних ніби одним помахом пензля, – дуже багато.

Напевно, Ярослав Окуневський – перший, хто очима свідка розповів українському читачеві про Бейрут, Аденську затоку, про Індію, острів Цейлон і Гімалайські гори, про Сингапур і Гонконг, про Тянцзин, Пекін і Китайську стіну, про Єгипет і Занзібар. Він чи не перший подав українською мовою описи далеких країв, екзотичних звичаїв, змалював тонко, іронічно, жартівливо, а часом і з гіркотою живі сплетіння всесвітніх торговиць, де сходяться народи і культури. Нотатки про сицилійське місто Катанію, як і загалом про життя італійських міст у кінці XIX ст., містять такі промовисті деталі, в яких Я. Окуневський знаходив подібність із життям галицьких містечок, а сучасний читач помітить чимало подібного зі способом життя, господарювання та психологією новітніх українців:

Як в усіх італійських містах, так і тут єсть одна або дві вулиці від паради, куди вони ведуть приїжджого і котрими вони всі чваняться. Тут палати багачів, тут театри, публичні огороди, тут усякі інститути, тут парадні церкви, тут зібране усе, щоби блистити і засипати очі піском блиску та багатства. Але хто цікавий заглянути під полу того блиску і загубитися от хоч би зараз-таки в сусідній вуличці, той зараз пізнає усю нужду того внішнього чванства. Наприклад, на парадний театр або на який парадний пам'ятник знайдуться гроші в тупісірію, але щоби заспокоїти які-небудь санітарні потреби міста або потрохи освітлити вузли та вулички – на те грошей нема. Зато парадні вулиці блищать міліонами ламп, зате горять в Giardino bellini канделябри газові та електричні, на площах стоять пам'ятники патріотичні без ліку і т. д.

*Сей спосіб господарки, достоту подібний до тих бідних панств, – буває і у нас в Галичині, хоч не так часто. <...> На пиху, на внішнє чванство тут іде все – на солідне життя нічо. І мені справді під час мого побуту в Сицилії так видалось, що всі і вся дивляться тільки на те, як вони презентуються (вираз спеціально галицько-польський **jak się prezentują** – та він перейшов і у руське). В кав'ярнях і на рогах вулиць стоять елегантно умундуровані офіцери з величезними шаблями в страшенно марсових позах – буцімто: пустіть лиш, а світ увесь завоюємо! <...> усе позує на те, що воно щось далеко більше, ніж то, що єсть справді [7, с. 26 – 27].*

Розповіді про звичаї інших народів, зокрема – й про поведінку представників вищих верств, що їх Я. Окуневський мав можливість спостерігати, розкривають психотип і самого оповідача.

В основі вражень від заходу сонця над Червоним морем – психологічні й зорові асоціації, навіяні образами й сюжетами Ветхого Завіту:

Тут, на Червонім морі, вдивлявся я сонними змученими очима в сей розпалений круг, як він виринав то ховався в глибину морську. І заходяче сонце, здається, горіло ще, що аж цілий небосхил червонів від того жару. А через те жареве небосхилу виходили з кружка сонячного, розбігалися біллі проміння <...> З замкненими повіками бачив я перед собою то Єгову, то Мойсея. Із їх голов розходяться також такі самі ясні проміння. Чи перший той маляр, що скомпонував образ Єгови, не взяв перовозору із сего палючого заходячого сонця з его розходячимися ясними білими проміннями серед жарева небосхилу, як се видно кожного дня в цілій величі на Червонім морі? Се роздумую я так тепер і кажу, що воно можливе і навіть імовірне. Будучи на Червонім морі, я нічого не думав, лиш дивився на сонце, а замикаючи очі, видів перед собою могутого старця з палахкотячою головою, а від его голови розходились проміння на усі боки... <...> Виринає гора Синайська з глибини моря і знімається під небеса. Розпражена вона і світить своїми розпуклими боками. Ціла вона горить полум'ям – і вода горить... Справді, Червоне се море! [7, с. 155 – 156].

А в південних італійських містечках Я. Окуневський помічає, що „ тут все пишається і любить в високопарних іменах: Який-небудь куглярник або вуличний музикант зовється тут

professore, ми всі – чужинці, котрі дають гроші – тут *ecelenca*, чому ж би ся хата не мала зватись готелем?” [7, с. 30 – 31]. Самі ж італійці, „хоч як вони демократичні, дуже любуються в хрестах, чинах і титулах” [7, с. 45], проте на високих прийняттях уже запанував дух демократизму:

„[Були тут] *роди*, що виводять своє походження від хрестоносців, а навіть від римських проконсулів, – але на них ніхто, ні двір, ні публіка не звертає особливої уваги. Дух демократизму рівняє усіх. Те саме бачив я навіть на вечорку, що єго давав [маркіз Паллавічіні]. <...> І тут, в тім кружку, де, правда, блистіло багато стародавніх гербових імен, були й банкіри, й архітекти, і лікарі, і другі верстви роботи духової. Ні публіка, ні король – а він і на сім вечорку явився в цивільній одежі – не робили ніякої різниці між товариством. Права чоловіка, проголошені Французькою революцією, взяли в Італії верх над середньовічними пересудами” [7, с. 50].

Я. Окуневський змалював нам і психологічний портрет пересічного іспанця:

„Іспанець в першій запані ставить вам усе до вашого розпорядку. *A la disposicion d'usted* – зветься та фраза по-іспанськи. Проїшов солом'яний запан – пройшла і вся шевалескіть, і наступає жаль. Коли ви знакомитесь лично з іспанцем, то він вам наговорить копу чемностей, запросить вас при першій стрічі в свою хату і т. д. – усе, чого ви захочете *A la disposicion d'usted*. Однак борони Господи брати усе, що говорить іспанець, за щирю монету. Се все фраза! Іспанець любить показатися, заблищати, хоть би навіть брехнею. Але знов і ні, не так! Іспанець бреше, але, брешучи, він сам вірить, в що говорить. Всі вони – *Tartarin-Tarascon-ці*” [7, с. 58].

Цікаво було б простежити, чи збігається такий портрет із враженнями інших мандрівників від спілкування з іспанцями.

Психологічні замальовки про відмінність звичаїв східної і західної торгівлі також цікаві для сучасних українців:

В турецькій магазині нема того усміху на обсталонок, який стрічаємо у європейських *comtis* [клерків], нема тої плаченої гречності й услужливості. Тут усе відбувається повагом. Турок подав нам чорну каву, і ми й собі розсілися вигідно на коврах. „Як ваше здоров'я?” – „Спасибі! Як ваше?”

Прислужники розстелюють перед нашими очима ковер за ковром... Краса барв і рисунку аж за очі бере! Наполеондори в кишені так і сверблять... Новака обхопує така манія куповання, яку я бачив лиш у граців в Монте-Карло. Застався, а купи! Хто сам не бував у турецьких базарах, хто сам не купував коверців, той не зрозуміє сего, що я кажу, і не увірить. Але воно дійсно так. <...>

З купцем в Орієнті обхід інакший, як в Європі. Турок загне ціну втроє більшу. Така вже установка. Коли ми не новаки, то даємо цілком серйозно третину. Купець гнівається – каже навіть усі коври забрати нам з-перед очей. Божиться, що за таку смішу ціну він і говорити з нами не стане. Тільки се лиш така етикета. „Старий лис” знає – не купиш сьогодні, купиш завтра. Тут побідить той, хто має більше терпеливості, більше зимної крові. „*Time is money*” (час – то гроші) тут, в Орієнті, не має найменшого значіння [7, с. 119 – 120].

Припускаю, що Ярослав Окуневський – серед перших (якщо не перший), хто ще понад 100 років тому ввів в українську мову слово *бізнес*. Про Гонконг того часу він пише:

Цілий острів – то один парк, а в тім парку гарні, асфальтом политі алеї – просто рай. І вода журчить тут, і штучні водопади, і лавочки усіди для відпочинку – і око радується видом далеким на море і на гори. І вулиці тут гарні, а на них натовпа пішоходів, джінрікша, носилок, їздців верхом і на біциклях [велосипедах]. Не лиш джентльмени, але і косаті китайці роз'їжджають на біциклях, що аж коса їм на плечах теліпається. А все те спішисть: **business** – велике слово. Тут головний торг шовком, чаєм, тут головний склад тютюну із Манілі, тут величезна обміна європейських товарів для Китаю та китайських для Європи [7, с. 237–238].

У зв'язку із середземноморською торгівлею Я. Окуневський цікаво інтерпретує й українські етнографічні реалії. В описі Іспанії Я. Окуневський згадує про місто Кордова, „котрої ім'я занеслось навіть до нашої глуші і тепер ще існує на означення лиш одної малої галузі давньої індустрії, т. зв. *сафіянци-кордованці*, тепер маленьке провінціональне містечко” [7, с. 65]. Далі відзначає, що іспанська промисловість найбільше розвинена в каталонських і баскійських провінціях (північно-східна Іспанія), а особливо „славні є вироби шкіряні (*сафіяни, кордуани*), римарські і сідлярські”; що в Кордові, столиці провінції тої самої назви (частини Андалузії), „перетинаються лінії залізниць цілої Іспанії” [7, с. 73]. Описуючи узбережжя Північної Африки і найбільшу пристань султанату Марокко – Тангер, що мав безпосередню комунікацію з Гібралтаром, Марселем, Гамбургом і Лондоном, відзначає також добрі умови марокканської землі для плекання коней, овець. Згадує при цьому і місто Сафі, назва якого послужила для назви *саф'яну*, який там вироблявся, а одним із сортів

саф'яну був сорт овечої шкіри, званий „мароккіно” – від назви столиці султанату міста Марокко [7, с. 378–379]. Слово середньовічної доби *кордован* (як і його варіанти *кордобан*, *кордибан*, *курдибан*) не представлено в реєстрі одинадцятитомного „Словника української мови”, проте воно було відоме не лише Я. Окуневському, а й українським письменникам ХХ ст. і засвідчене у творах А. Чайковського, Юрія Клена, М. Лукаша (Докладніше про це: [9]).

Відвідини Марокко наводять Я. Окуневського на думку, що одна з особливих деталей одягу жінок на Буковині пов'язана саме з цим краєм: „На Буковині в многих околицях носять жінки під білим завосом, коло дому – то і без завосу, червоні турецькі ковпаки – **фези**; отже, виріб шапок „**фезів**” пішов власне з міста Фез” (Фез – друга столиця султанату Марокко) [7, с. 378].

Помічає він і зв'язок гуцульських народних ремесел з арабськими: „Мені здається, що і ті поза границею Галичини звісні вироби Шкрибляків з Яворова і інших майстрів гуцульських – то також забутки арабсько-турецького культурного впливу. З великим признанням приходиться мені тут піднести заходи „Гуцульської Спілки” над тим, щоби видобути з забуття той промисел і вивести его на торг європейський” [7, с. 379].

У Сіккімі – краї, що лежить на південних схилах Гімалаїв, на шляху з Індії до Тибету, – Я. Окуневський бачить людей, подібних обличчями до карпатських українців:

„Тут, між веселими сіккімцями, котрі так відбивали від поважних індійців, я чув себе як дома. Мені виділось, що бачу перед собою такого-то Івана, або Грицька, або Николу в такій самій клепани або кучмі, яка уживається у нас у горах карпатських. Видко, до української крові примішалось чимало монгольських дріжджей і кров татарська пливе не лишень у серафинецьких шляхтичів, але декуди і інде між українцями” [7, с. 190].

„Несподіваних” спостережень такого типу в Я. Окуневського чимало.

Мовознавче зацікавлення „Листами з чужини” може бути зреалізоване в кількох площинах. Однією з них є такі спостереження автора, що їх за сучасною термінологією можна б назвати соціолінгвістичними. З відвідин Греції Я. Окуневський записує цікаві й для тогочасних, і для сучасних українців факти з історії грецької літературної мови, типологічно подібні для історії української літературної мови:

„Але що правда, то правда: новим грекам удалось по старим узорам сотворити новогрецький язик, дуже подібний до старого, і вони силуються ним писати свою літературу, і всі учаться его в школах не легше, як французького або англійського. Нарід, от таки в самих Атенах, его не розуміє. Навіть сурдутовці (сказавши по-галицьки – інтелігенція) говорить між собою різними наріччями, цілком не подібними до літературного язика... Однак мене впевняли, що сей літературний язик шириться дуже, а головно, через уряди, школи і військo. Можливо!” [7, с. 110].

На свої вуха чув Я. Окуневський і той особливий тип мовлення, який виробився при торговельних відносинах між метрополією і колоніями, – у сучасній соціолінгвістиці його позначають терміном *піджин*:

Вплив [англійців] тут так великий, що на цілм сході витворилася окрема англійська бесіда, т. зв. *Pigeon English*, котрою послуговуються навіть між собою не лише різні раси, але навіть китайці різних діалектів, дарма що вони могли би порозумітися своїм ідеографічним письмом. Англійці держать ще керму в своїх руках [7, с. 240].

Спостерігаючи за тим, якими мовами розмовляють племена, що населяють Східну Африку, Я. Окуневський розмірковує над проблемою мови і народності, помічаючи, що етнографічно різні племена можуть послуговуватися однією мовою:

„По мові копти вже цілком араби, коли мову можна брати за мірило народності, тільки ж як дуже різняться вони від арабів – гордых, бутних, але не без благородних поривів” [7, с. 336];

„Негри на побережжю східно-африканськiм належать до племені кафрів... і зовуться суагелі. Тільки ім'я „суагелі” не означає одного етнографічно чи антропологічно суцільного племені, ані одної народності. Тутешні араби, приміром, не знають іншого язика, як суагелі, а все-таки кождий араб обидився би до смерті, коли б его хто назвав „суагелі”. Поняття о народності, о племені тут ще в розвитку – так як і цілі народності та племена вироблюються та перетворюються.

Бесіда суагельська милозвучна і визначається тим, що посідає багато самоголосних. Вона будується грамадикально через *prefix*-и, приміром: „суагелі” значить земля суагельська, „*васуагелі*” – люди суагельські, „*кісуагелі*” – бесіда суагельська [7, с. 391].

Я. Окуневський звернув увагу й на те, що завдяки англійським місіям в Африці поширюється християнство: „В неділю церква повна дітей. Священик прочитав дещо із Святого Письма в суагельській бесіді, і почалися псалми” [7, с. 388; підкреслення моє – Л. Т.]. Факт, записаний Я. Окуневським, вражав тогочасних українців тим, що в Російській імперії церковні відправи українською мовою були дозволені тільки після російської революції 1905 р.

Текст „Листів з чужини” перевидано з певним мовним редагуванням, та, незважаючи на це, їх можна досліджувати у багатьох аспектах, що торкаються історії української літературної мови. По-перше, у „Листах з чужини” розкрився ідіолект західноукраїнського інтелігента – з усіма тими складовими елементами, що безпосередньо впливали на формування галицько-буковинського койне і західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. Найбільшу цікавість становлять одиниці лексичного і фразеологічного рівнів, серед яких представлено:

гуцульські й буковинські діалектизми: *банувати*, *ватра*, *жирований* „інкрустований”, *натина* „дика лобода”, *поборщитися* „скиснути, прокиснути” (про вино,) *санкуватися* „їздити санками”, *терхи* „в’юки”, *отерханій* „нав’ючений” та ін.;

західноукраїнські регіоналізми, типові для мовлення освіченої верстви: *аплявз* „аплодисменти”, *бута* „пиха, зарозумілість”, *варцаби* „гра у шахи”, *вахляр* „віяло” (*павині вахлярі*), *водотриск* „фонтан” *галка мушкательова* „мускатний горіх”, *котва*, *котвиця* „якір” *лапове* „чайові; хабар”, *маєстатичний* „величний”, *парівець* „пароплав”, *пилка* „м’яч”, *склеп* „магазин, крамниця”, *сніж* „граніт”, *тандита* „уживані речі”, *тінтель-тангель* „дім розпусти”, *шпалір військовий* „стрій почесної варти” та багато ін.;

термінологічна лексика: *льодовець* „льодовик”, *високорівня* „плато”, *залишення* „заліснення”, *доплив* „притока”, *шпилькові дерева* „хвойні дерева”, *підсоння* „клімат”, *троповий* „тропічний”, *вивіз* „експорт” тощо;

семантичні інновації: *монгольські дріджі* „монголо-тарарський генетичний вплив на українців” (*Видко, до української крові примішалось чимало монгольських дріжджей і кров татарська пливе не лишень у серафинецьких шляхтичів, але декуди і інде між українцями* (7, с. 190); *лушпина* „корабель” (*Судно сунеться поволеньки вперед, а довжезні океанські хвилі колихають нашу лушпину, як мати гойдає коліску з своєю любою дитиною* (7, с. 483); *метелиця піскова* „піщана буря” (*Метелиця піскова засипає дорогу так, що для охорони треба було мур провести* (7, с. 342); „ембріони” – оказіональне значення „молоді члени студентського товариства „Січ” у Відні”.

По-друге, „Листи з чужини” надзвичайно цікаві для дослідника історії формування лексичного фонду української мови ще й величезним багатством так званих екзотизмів – слів, що позначають специфічні реалії побутової і духовної культури та природного довкілля інших народів. У мові Я. Окуневського вони виступають переважно в адаптованій формі, напр.: *гієрографі* – сучасне *ієрогліфи*; *мошея* і *мечет* – відповідники сучасного слова *мечеть*; *медреса* – сучасне *медресе*, *наргілех* – сучасне *кальян*; *хайдер* – єврейська школа. До окремих слів подано цікаві тлумачення, напр.: *тонг* „мосяжний таріль, в котрий б’ють клепалом”; *скарабеї* „святі хрущі з каміння або із паленої глини”.

У „Листах з чужини” простежуємо фактично живий процес мовної інтерференції, особливо – щодо запозичень з англійської мови, які частіше постають як нетранслітеровані елементи тексту, проте в багатьох випадках можуть мати графічно й граматично адаптовану форму, напр.:

Англієць усюди дома. В Європі і на цілій кулі земській – усюди звучить англійська бесіда, усюди панують его звичаї. І тут, в Дарджилінгу, грає англійська молодіж так само свій lawn tennis та cricket, як на березі Темзи, тут на прегарних дорогах гарцюють на конях gentleman-и і ladies – і як би в Hyde Park-у, тут при вечірнім dinner-і в готелі царює фрак і біла краватка (7, с. 191);

Я просто здудувався. Се був dinner, якого не повстидався би поставити який-небудь джентльмен своїм гостям. Для перекуски перед обідом був там кав’яр московський, було масло голландське, були ковбаси, не знаю вже які. А за обідом – м’ясива гарні китайські, ярини французькі, plum puddings англійські і овочі каліфорнійські, пиво баварське, вина ренські! Чого душа забagne!... (7, с. 278).

Цілу подорож до Дарджилінга треба проїстись, і я проїдався здорово, як і проїдались молоденькі леді, що їхали зо мною в однім поїзді (7, с. 187); *...там дальше [сиділо] кілька blue stockings тих англійських lady з своїми товаришами, як видно по усіх купелевих місцях Європи, а ще частіше яко карикатури в гумористичних газетах* (7, с. 192).

Фразеологія „Листів з чужини” засвідчує таке багатство образних зворотів, яке свідчить про різноманітні джерела, з яких формувався індивідуальний фразеологічний запас західноукраїнського

інтелігента того часу – і народнорозмовне мовлення й український фольклор, і професійна сфера, і живе спілкування з іншими народами, і Біблія та інші книжні джерела, напр.: *Італійці мають пословицю „Molto fumo, poco rosto” („Багато диму, а мало печені”)*, і сю пословицю можна справді прикласти до них (7, с. 28); *„Коли не пиріг, то не пирожися” – істинна правда, коли б не те чисто людське великопанство та чванство буцімто великої держави* (7, с. 29); *Хто міг доступити тої честі – а справді, багато було званих, а мало ізбраних* (7, с. 48); *Я схопився, як жовнір, що заснав ранній поклик* (7, с. 192); [Китайські міністри] *все ще думають, що той найліпший офіцер, котрий найліпше з лука стріляє та найтяжчий камінь здвигне. Вони про школу не то не дбають, але й колоди їй під ноги мечуть* (7, с. 250); *Про інші різні бали і прийоми у різнородних панств та на кораблях всяких народностей також писати не стану. Вони всі однакові, всі зшиті на одно так зване європейсько-цивілізоване копито* (7, с. 50); *Справа затягається на довгий кисіль* (7, с. 437); *До часу збанок воду носить – урветься і гордим англійцям* (7, с. 451); *„пражитись у власні юшиці” (stewing in their own juice)* (7, с. 480); *Тихо було, як мак сіяв* (7, с. 497); *Ще задалегідь радили нам товариші слов'яни, щоби під сею розвідкою, котра була в альманасі перлою, не підписувати імені Драгоманова, бо „се небезпечно” (мовляв, чеши дідька зрідка...)* (7, с. 498).

Особливо цікавими для дослідника соціолекту української інтелігенції є такі образні звороти, в яких переосмислено, трансформовано в індивідуальній мовній свідомості образи й реалії українських історичних пісень та народних дум, напр.: *„Ой біда, біда чайці-небозі, що вивела діток прибитій дорозі”*, – *співали наші козацькі гетьмани, сумуючи над долею свого любимого краю і свого народу. Біда чайці-небозі – і в Єгипті! Єгипет – то „бита дорога” з Європи в Африку, в Азію та в Австралію* (7, с. 323);

Давно вже, дуже давно, як я дома не був. Ясна річ, що я відвик від рідних обичаїв – потурчився, побусурманився (7, с. 490).

Для автора „Листів з чужини” близькою є й творчість Т. Шевченка. У свої думки Я. Окуневський вплітає й крилаті вислови з „Кобзаря”: *Пишу до одного земляка – ми добрі знакомі були, навіть приятелювали колись. Жду, жду... І день іде, і ніч іде, і голови схопивши у руки, дивуєшся, що вже й місяць минув* (7, с. 489); *На тлі того ширення своєї сфери інтересів почали [англійці] перед двома роками розбишацьку війну проти геройських бурів. Усе, від молдованина до фіна, мовчить... а страшна різня в ХХ століттю добігає кінця* (7, с. 359).

З певністю можна сказати, що „Листи з чужини” – це унікальний текст. Розмаїтість його жанрових реєстрів вражає. Це й подорожні нотатки, й безпосередні рефлексії інтелігента-українця, й історичні екскурси, й спогади про відомих і видатних українських діячів – М. Драгоманова, І. Нечуя-Левицького, М. Лисенка, О. Герлецького, й величезний обсяг фактичної інформації з галузі економічної географії, і багато-багато іншого. А за всім тим – душа українця, свідомого своєї культурної ідентичності й без жодних ознак психологічної меншовартості.

Література і джерела

1. Кобилянська О. За ситуаціями // Кобилянська О. Ю. Твори в п'яти томах. — Т. 5. — К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. — С. 7—148.
2. Кобилянська О. Про себе саму (автобіографія в листах до проф. д-ра Степана Смаль-Стоцького) // Кобилянська О. Ю. Твори в п'яти томах. — Т. 5. — К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. — С. 225—243.
3. Кобилянська О. Д-р Софія Окуневська-Морачевська // Кобилянська О. Ю. Твори в п'яти томах. — Т. 5. — К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. — С. 174—177.
4. Кобилянська О. Ю. Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади / Упоряд., передм. Ф. П. Погребенника. — К.: Дніпро, 1982. — 359 с.
5. Кобилянська О. Ю. Твори в п'яти томах. — Т. 1. — К.: Державне видавництво художньої літератури, 1962. — 492 с.
6. Кобилянська О. Ю. Твори в п'яти томах. — Т. 5. — К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. — 768 с.
7. Окуневський Я. Листи з чужини: літературно-художнє видання. — К.: Темпора, 2009. — 520 с.
8. Сімович В. Будні і герої Ольги Кобилянської / Василь Сімович // Сімович В. Праці у двох томах. Том 2 : Літературознавство. Культура / Упорядкування Л. Ткач, О. Івасюк за участю Р. Пилипчука, Я. Погребенника; Передмова Ф. Погребенника. — Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. — С. 226—228.
9. Ткач Л. „Не біймось заглядати в словники... й у тексти, незаслужено забуті”: *Кордованці і сап'янці – чи синоніми вони?* / Людмила Ткач // Дивослово. — 2010. — Ч. 1. — С. 37—40.